

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم

ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های نظام آموزشی در ایران

An Investigation of Curriculum Function based on Art Education at Sixth Grade in Science Course with a Focus on Components of Iran Educational System

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۴/۳۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۰۶/۳۱

M. Entezami

M. Seyf Naraghi (Ph.D)

E. Naderi (Ph.D)

مهسا انتظامی^۱

دکتر مریم سیف نراقی^۲

دکتر عزت اله نادری^۳

Abstract: this study examined the performance-based curriculum of art education in the science class of sixth grade base on considering the components of the educational system in Iran. The components of at education taken from national curriculum documents include raising the senses, creating a sense of aesthetics, imagination and creativity, build language skills, creating works of art. A checklist was developed according to the curriculum elements (goals, content, teaching methods, and assessment) and the art education components and the reliability and validity were examined. The sample included 60 sixth grade students and the experimental group was taught by an experienced teacher during the treatment. And the teacher recorded students' performance by the checklist at the end of each session. The students' achievement was measured by descriptive and inferential statistics. The results revealed that the elements of imagination, creativity, development of language skills, and arts education curriculum created positive and significant changes in the performance of students.

Key Words: curriculum, training, art, science, the sixth basic primary components of the educational system

چکیده: در این مقاله به بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم با توجه به مؤلفه‌های نظام آموزشی در ایران، پرداخته شده است. مؤلفه‌های تربیت هنری در نظام آموزشی که از سند برنامه درسی ملی استخراج شده شامل؛ پرورش حواس، ایجاد حس زیبایی شناسی، قدرت تخیل و خلاقیت، ایجاد مهارت‌های زبانی، خلق آثار هنری است. با در نظر گرفتن عناصر برنامه درسی (هدف، محتوا، روش‌های تدریس، ارزشیابی) چک لیستی با توجه به مؤلفه‌های تربیت هنری تهیه و تدوین شد که دارای روایی و پایایی مناسبی بود. نمونه مورد نظر ۶۰ نفر از دانش‌آموزان پایه ششم بود. آموزش با توجه به مؤلفه‌های تربیت هنری در درس علوم پایه ششم توسط معلم آموزش دیده در درس علوم در گروه آزمایش طی جلسات معینی انجام پذیرفت و معلم در پایان هر جلسه در چک لیست مربوطه، با توجه به عملکرد هر یک از دانش‌آموزان علامت گذاری می‌نمود. نتایج نشان می‌دهد؛ تدریس معلم در مؤلفه‌های تربیت هنری؛ پرورش حواس و ایجاد حس زیباشناسی و خلق آثار هنری نتایج مثبت و معناداری در درس علوم در پی داشته است و باعث رشد این خصوصیات در دانش‌آموزان گروه آزمایش شده است، و این در حالیست که در مؤلفه‌های قدرت تخیل و خلاقیت و ایجاد مهارت‌های زبانی، برنامه درسی تربیت هنری نتوانسته است تغییرات مثبت و معناداری در عملکرد دانش‌آموزان به وجود آورد.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی، تربیت هنری، علوم تجربی، پایه ششم ابتدایی، مؤلفه‌های نظام آموزشی

۱. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، دانشگاه آزاد، علوم و تحقیقات تهران، مدرس دانشگاه آزاد تهران مرکز، تماس ۰۹۱۲۵۴۴۶۶۱۵

۲. استاد دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات تهران

۳. استاد دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات تهران

مقدمه

نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف بر مبنای نوع نگاه و نگرش خود نسبت به انسان و توانایی‌های وی و میزان انعطاف‌پذیری و پاسخگویی به نیازهای جدید و تحولات پیرامونی؛ تأکیدات و توجهات متفاوتی را نسبت به حوزه‌های مختلف آموزشی می‌کنند. یکی از این کارکردهای مهمی که بیانگر بخش مهمی از اهداف این نهاد می‌باشد، تلاش در جهت رشد و شکوفایی توانایی‌ها و قابلیت‌های هنری و تربیت هنری دانش‌آموزان است. تربیت هنری به عنوان یکی از کارکردهای اساسی و مهم نظام آموزشی مطرح می‌باشد. اهمیت این کارکرد از آنجا ناشی می‌شود که تربیت هنری در ایجاد و بارورسازی زمینه‌های سازنده‌ای مانند بروز خلاقیت و نوآوری (تربیت عاطفی)، شکل‌گیری تغییرات عمیق و پایدار در سلوک فردی، رشد اخلاقی، افزایش اعتماد به نفس، رشد مهارت‌های مربوط به دست‌ورزی کردن و ... تأثیر شگرفی دارد (میرزا بیگی، ۱۳۷۷: ۱۵۰).

فاولر^۱ در کتاب ضرورت هنر در آموزش معتقد است: "هنر تجسم خلاقیت انسان و حس زیبایی‌شناختی است. هنر در پایدارترین و اصیل‌ترین جلوه‌های خود به آرمان، شناخت‌ها، احساس‌ها، مهارت‌ها و ارزش‌های ژرف و بنیادی نظر دارد که انسان با تکیه بر آن از علائق و شناخت‌های سطحی می‌گذرد. در واقع هنر، تحول واقعی و اصیل انسان را که نتیجه رو کردن آگاهانه و آزادانه وی به ارزش‌هاست را امکان‌پذیر می‌سازد. آنچه این تحول را ممکن و تسهیل می‌کند، تربیت است. از این رو ما به تربیت هنری بیشتر و بهتر به‌منظور پرورش انسان‌های کامل و رشد یافته یعنی شهروندانی که تمدن شایسته و مطلوبی را ارزش‌گذاری کنند، نیازمندیم" (فاولر، ۱۹۸۹، نقل از امینی، ۱۳۸۴: ۸۴).

آیزنر^۲ در کتاب‌ها و مقالات خود به‌طور مفصل به بررسی نقش و جایگاه تربیت هنری در نظام آموزشی پرداخته است. او که امروزه به تعبیری سردمدار به رسمیت شناختن جایگاه هنر در برنامه‌های درسی مدارس است، ضمن نقادی وضعیت موجود، تصریح می‌کند که؛ "هنر و آموزش آن در مدارس به جد گرفته نمی‌شود و تدریس نظام‌یافته مبتنی بر تربیت هنری باعث می‌شود آثار هنری تولید شوند، باعث قدرشناسی و ارزش‌گذاری شده و ارتباط آن را با فرهنگ

۱. Fowler

۲. Elliot Eisner

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

و تاریخ درک کنند و نهایتاً آن‌که قضاوت‌هایی را در مورد هنر ارائه می‌دهند" (آیزنر، ۱۹۹۵، نقل از فرحنگ، ۱۳۹۰: ۳۷).

اهمیت و ضرورت تربیت هنری را می‌توان از منظر آثار و نتایج مختلفی که در پی دارد، مورد بررسی قرار داد. برخی صاحب نظران مانند برودی^۱ اهمیت تربیت هنری را از منظر زیبایی‌شناختی و هنری صرف مطرح کرده و تأکید می‌کند که هنرها، ماهیتاً، نشان دهنده اشکال اساسی تجربه انسانی بوده که زمینه بروز احساسات و تجلّی خلاقانه وی را فراهم می‌سازند (برودی، ۱۹۷۷). در واقع، هنرها موجبات دستیابی انسان را به دانش، بصیرت، ارزش‌ها و معانی فراهم می‌آورند که در هیچ یک از حوزه‌های محتوایی دیگر برنامه درسی وجود ندارد. در عین حال، کسب این بصیرت و معانی عمیق دربردارنده تأثیرات و نتایج پیش‌رونده و استعلایی^۲ هم می‌باشد که به نوبه خود درون بینی، تعالی روحی، احساسی و ذوقی وی را در بردارد. در سند برنامه درسی که در تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۲۸ به تصویب رسیده است که نوع نگاه معلم، کتاب، مدرسه، کلاس درس و به‌ویژه دانش‌آموز بایستی دگرگون شود. همچنین اشاره شده است که استفاده از تربیت هنری، مناسب‌ترین طریق بازنمایی دامنه و عمق ارزش‌هاست. نتایج حاصل از تربیت هنری زمینه‌ساز دستیابی به سواد فرهنگی و هویت بخشی، ایجاد شوق و نشاط، درک و بیان احساسات و معنی و ابراز وجود، پرورش حواس، ذوق زیباشناسی، قدرت تخیل، خلاقیت قدرشناسی از زیبایی‌ها و در نهایت دستیابی به تربیت هنری سازنده است. در این شورا جهت‌گیری کلی این حوزه، تربیت هنری را زمینه‌ای برای درک زیبایی‌ها و نظم هستی که یکی از راه‌های شناخت خداوند و قدرشناسی نسبت به زیبایی‌ها و خالق آن‌هاست را فراهم می‌کند. سازمان‌دهی فعالیت‌ها در قالب رویکرد تربیت هنری موجب درک زیبایی‌های طبیعت و محیط زندگی، تقویت حواس، تخیل و تفکر، درک معانی آشکار و پنهان و غنا بخشیدن به ادراک حسی و عاطفی می‌شود (سند برنامه درسی ملی ایران، ۱۳۹۱: ۱۷).

اما نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در مقطع ابتدایی تحقق اهداف فرهنگی و هنری را نیز مورد توجه قرار داده است. در این بخش بر ایجاد صلاحیت‌ها و قابلیت‌های زیر در دانش‌آموزان تأکید می‌گردد:

---

1 - Broudy

2- Transcendental

- ۱- به زیبایی طبیعت توجه دارد و هماهنگی را دوست دارد.
- ۲- در زمینه های هنری از زیبایی در پدیده های طبیعی الگو می گیرد.
- ۳- از مشاهده آثار هنری و تاریخی لذت می برد.
- ۴- ذوق و خلاقیت هنری خود را در انجام فعالیت ها نشان می دهد.
- ۵- سنتها، پدیده ها و آثار موزون را دوست دارد.
- ۶- با برخی از آثار معروف هنری آشنا است.
- ۷- به خواندن اشعار و قصه های مناسب علاقمند است.
- ۸- برخی از آداب فرهنگی و اجتماعی اسلامی - ایرانی را می داند و برای آنها ارزش قائل است. (شورای عالی آموزش و پرورش، ص: ۳)

پنج مولفه ی تربیت هنری در آموزش با توجه به نظر کارشناسان و متخصصان حوزه آموزش و اساتید دانشگاه، از سند برنامه درسی ایران و در حوزه درس هنر استخراج شده که این مؤلفه ها شامل پرورش حواس، ایجاد حس زیبایی شناسی، قدرت تخیل و خلاقیت، ایجاد مهارت های زبانی، خلق آثار هنری می باشد. همچنین در کتاب مبانی نظری تحول بنیادین در بخش تربیت هنری به رویکرد تربیت هنری اشاره شده است که در صدد شکوفایی فطرت دانش آموزان از طریق ایجاد محیطی مناسب برای تقویت حواس، تخیل، خلاقیت، ظرفیت های نهفته هوش و تفکر و افزایش حساسیت دانش آموزان نسبت به ویژگی ها و ابعاد زیبایی شناختی اشیاء و پدیده های مختلف است. تربیت هنری درصدد پرورش دادن و شکوفا ساختن قابلیت ها و حساسیت های هنرمندانه دانش آموزان است و به آنها یاد می دهد چگونه ببینند، بشنوند، ارتباط برقرار سازند و درجهت رشد و کمال حرکت کنند. در تربیت هنری علاوه بر ایجاد شرایط لازم برای رشد خلاقیت و تخیل کودکان، آشنا کردن آنها با شیوه های بیان و ابراز هنرمندانه، طراحی و اجرای هنری، کسب آگاهی از هنر و تاریخ آن، قدردانی از هنرمندان و آثار هنری و ارزشمند شمردن آنها مورد توجه قرار گرفته است (کتاب راهنمای معلمان درس هنر پایه ۶، ۵، ۴، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۲).

لازم به ذکر است، در این خصوص که آیا تحقق اهداف تربیت هنری، به نوع روش های تدریس بستگی دارد یا به محتوای کتاب یا روش تدریس معلم و یا نوع ارزشیابی معلم؛ باید

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

گفت که بایستی به هر چهار عنصر برنامه درسی تربیت هنری توجه شود تا بتوان تربیت هنری را بطور کامل در کلاس اجرا کرد، لذا در اجرای تربیت هنری در کلاس و بصورت عملکردی هم اهداف، هم محتوا و روش تدریس و نیز ارزشیابی باید همسو و همگام با تربیت هنری باشد.

پرورش حواس؛ آستانه‌ی درک حواس پنجگانه، حداقل انرژی‌هایی هستند که می‌توانند یکی از حواس پنج‌گانه شما را تحریک کنند و اگر این انرژی کمی کمتر تحریک شود، حواس ما قادر به درک آن نخواهند بود. برای پرورش حواس پنج‌گانه به جز حس بینایی، باید خود را به آستانه‌ها نزدیک کنیم. ما معمولاً حواس خود را تنبل می‌کنیم و برای درک محرک‌ها، انرژی فراوانی را از محرک طلب می‌کنیم تا آن را آسان‌تر درک کنیم. وقتی خود را به آستانه درک نزدیک می‌کنید، عملاً دقت حواس پنج‌گانه (حس شنوایی، بویایی، چشایی، بساوی، بینایی) را در خود افزایش می‌دهید و با بیشتر کار کشیدن از آنها، درک انرژی‌های کمتر محرک‌ها را در خود پرورش می‌دهید (کیومرثی، ۱۳۸۹، ص ۵۸).

حس زیبایی شناسی؛ از نظر رایمر کارکرد اصلی تربیت هنری عبارت است از کمک به آحاد دانش‌آموزان در جهت رشد ظرفیت‌هایی که دست‌یابی به معرفت زیباشناختی را تسهیل می‌نماید. رویکرد معرفت زیباشناختی به دانستن، در چهار زمینه یا چهار دانستن در حوزه هنر عنایت دارد که عبارتند از: دانستن درون، دانستن چگونه، دانستن درباره یا دانستن این که و بالاخره دانستن چرا. برنامه درسی هنر، باید چهار نوع دانستن در حوزه هنر را در چهارچوب آموزشی و عمومی یا آموزش همگانی مورد توجه قرار دهد.

تخیل و خلاقیت؛ یک ویژگی صرفاً ذاتی نیست، بلکه همه‌ی انسان‌ها از این توانایی برخوردار هستند و همه درجات گوناگونی از این استعداد را دارند. علاوه بر این عواملی همچون مهارت‌یابی، آموزش پذیری، انعطاف پذیری، سطح دانش و آگاهی، خطرپذیری، نترسیدن از اشتباه و شکست نیز در میزان خلاقیت و نوآوری دانش‌آموزان تأثیر فراوان دارند. معلم می‌تواند همه‌ی این عوامل را به صورت یک مجموعه در دانش‌آموزان شناسایی کند و بکوشد آنها را پرورش دهد (قاسم زاده، ۱۳۸۲، ص: ۷۸)

مهارت‌های زبانی؛ برای رسیدن به هدف‌های سخن گفتن در تربیت هنری معلم باید موقعیت‌های متنوعی برای تمرین سخن گفتن ایجاد نماید تا دانش‌آموزان آمادگی استفاده از

زبان برای هدف‌های محاوره‌ای گوناگون از قبیل توضیح دادن، وصف کردن، قصه گفتن، مقایسه کردن، گفتگو کردن، گزارش دادن، سؤال کردن، پاسخ دادن، شعر خواندن، بحث کردن و غیره پیدا نمایند. فعالیت‌های که برای پیشرفت توانایی سخن گفتن دانش‌آموزان به کار برده می‌شود باید مناسب سن، تجربه، سطح معلومات زبانی، احتیاجات زبانی و نوع علاقه و سلیقه‌ی آنها باشد تا نتیجه مثبتی از این فعالیت‌ها کسب گردد. به طور کلی گوش دادن و سخن گفتن معیار پایه‌های اساسی برای یادگیری خواندن هستند. در رابطه با هدف‌های بالا معلم باید سن شاگردان، طول زمان فعالیت خواندن، تنوع فعالیت خواندن، سطح توانایی شاگردان در خواندن، تجربه شاگردان در خواندن و علاقه دانش‌آموزان در خواندن را در نظر بگیرد (صافی، ۱۳۸۰، ص: ۶۷).

خلق آثار هنری؛ تولید هنری، یک نوع بروز و فوران افکار احساسات هنرمند که زندگی مادی و معمول را در قالب اشکال بصری به گونه‌ای شکل و ارائه می‌دهد که بیانگر همان افکار و احساسات می‌باشد. تحقق هدف تولید هنری حصول نتایج و دستاوردهای زیر را برای دانش‌آموزان امکان پذیر می‌سازد:

دانش‌آموزان با دامنه وسیعی از رسانه‌ها، ابزارها، تجهیزات و فنونی که توسط هنرمندان بکار گرفته می‌شوند، آشنا می‌شوند. ضمن آن که آنها تعداد زیادی از سوژه‌ها، موضوعات درسی، نهادها و سایر ابزارهایی که هنر سازی را پرورش و شکل می‌دهد، می‌شناسند. دانش‌آموزان می‌توانند مهارت‌ها و سنت‌های هنروری و هنرمندی را یاد بگیرند. دانش‌آموزان می‌توانند افکار، ارزش‌ها و احساسات مختلف خود را در یک شکل تجسمی از طریق دستیابی به راه‌های پاسخگویی و فعالیت‌هایی که هنرمندان انجام می‌دهند، بیان و بروز نمایند. برنامه درسی هنر در قلمرو تولی هنری در پی آن است تا زمینه و فرصت مناسبی را برای خلق و آفرینش عملکردها و محصولات هنرمندانه، بروز و تجلی عینی افکار و احساسات، آشنایی با مواد، تجهیزات و رسانه‌های هنری مختلف و دستکاری کردن آنها، رشد مهارتی، شناخت و تمرین فرآیندهای ذهنی معطوف به تولید آثار هنری و درک جایگاه و ارزش آنها را فراهم سازد (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۳، ص: ۳).

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

در پژوهشی متیوس^۱ به نقل از اسکاپل^۲ عقیده دارد: "آموزش هنر با رویکرد موضوع محور با تمرکز بر دانش عمیق تر و کاربرد مهارت های تفکر سطح عالی ارتقاء پیدا می کند. با به کارگیری این طریق برنامه درسی به دامنه ای فراتر از ایده سنتی هنر به عنوان یک تلاش اضافی، دست می یابد و این امر به کارگیری هنر در سایر حوزه های موضوعی نظیر تاریخ، نوشتن، خواندن و ریاضیات را ممکن می سازد" (متیوس، ۲۰۰۵، نقل از جعفری، ۱۳۸۵: ۱۵).

آلتر^۳ و همکاران در مطالعه ای با عنوان "چالش های بکارگیری تربیت هنری در دوره ابتدایی: آنچه معلمان شرح می دهند"؛ خلاصه ای از یافته های یک پژوهش کیفی را ارائه می کند که در آن به شناسایی تجارب ۱۹ نفر از معلمان مدارس ابتدایی استرالیا در زمینه آموزش در عرصه تربیت هنری می پردازد. مطالعه نشان داد تجربه های معلمان می تواند شیوه تدریس آنها را در زمینه های خلاق در برنامه درسی کلاس های دوره ابتدایی شکل دهد. همه معلمان معتقد بودند که محدودیت زمانی اختصاص یافته به این حوزه مهم یادگیری در مدارس ابتدایی و متوسطه، آنها را چندان در راستای این امر آماده نمی کند. آنها نگران دانش و مهارت مورد نیاز برای تدریس هنرهای خلاق بودند. در مجموع معلمان در آموزش های دیداری، اطمینان بیشتری به خود داشتند و در آموزش موسیقی اعتماد کمتری نسبت به خود داشتند (آلتر و همکاران، ۲۰۰۹، نقل از لرکیان، ۱۳۹۰: ۵).

شرفی در پژوهشی با عنوان "تحلیل و نقدی بر برنامه های درسی هنر دوره ابتدایی در گذشته و وضع موجود" با رویکردی توصیفی و مقایسه ای به بررسی برنامه درسی هنر پرداخته است. نتایج نشان داده است که با وجود برخورداری برنامه درسی جدید ایران از رویکرد تربیت هنری، همچنان ناهمخوانی هایی بین برنامه های درسی هنر طراحی شده، اجرا شده و نتایج حاصله وجود دارد. از جمله اینکه اگرچه در برنامه درسی فعلی به حوزه مهارت ها توجه شده، اما کمتر به مبانی هنرهای تجسمی پرداخته شده است (شرفی، ۱۳۸۸: ۳۶).

امینی در پژوهشی با موضوع "طراحی الگوی مطلوب تربیت هنری در دوره ابتدایی" با عنایت به اهمیت تربیت هنری و توجه به کمبودها و مشکلات آن تلاش کرد تا از طریق طراحی یک الگوی برنامه درسی تربیت هنری، جایگاه عناصر، هدف، محتوا، فرصت های

یادگیری و نیز شیوه‌های ارزشیابی در برنامه درسی هنر دوره ابتدایی را تعیین و مشخص سازد. در این پژوهش پس از تعریف و تبیین تربیت هنری روند طراحی الگوی مطلوب تربیت هنری در دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت و در تحلیل آن آمده است که برنامه فعلی هنر دوره ابتدایی از نظر فرصت‌های یاددهی - یادگیری و شیوه‌ها و ابزارهای ارزشیابی در حد مطلوبی قرار ندارد (امینی، ۱۳۸۰، ص: ۲۱).

با توجه به هدف این پژوهش، متغیرهای مورد بررسی پرورش حواس، زیبایی شناسی، قدرت تخیل و خلاقیت، ایجاد مهارت‌های زبانی و خلق آثار هنری می‌باشند. با در نظر گرفتن جایگاه نامناسب تربیت هنری در نظام آموزشی کشور، هدف پژوهشگر آن است که ابتدا بعد از تعریف و تبیین تربیت هنری و رویکردهای آن، آموزش در یک گروه با توجه به مؤلفه‌های تربیت هنری، در درس علوم تجربی پایه ششم را اعمال کند و در گروه دیگر به روش عادی آموزش صورت گیرد و سپس نتایج با در نظر گرفتن چک لیست محقق ساخته و به صورت پیش‌آزمون و پس‌آزمون در هر یک از مؤلفه‌های تربیت هنری نظام آموزشی بدست آمده و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ و در آخر با در نظر گرفتن کلیه نتایج بدست آمده، پیشنهادها مناسب و مطلوب در جهت تدریس مبتنی بر تربیت هنری و مؤلفه‌های آن در نظام آموزشی کشور در درس علوم تجربی پایه ششم ارائه گردد. با توجه به نکات یاد شده هدف کلی از این پژوهش موارد زیر خواهد بود:

- بررسی عملکرد برنامه درسی (هدف، محتوا، روش‌های تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم با توجه به هر یک از مؤلفه‌های نظام آموزشی در ایران

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات کاربردی است که به روش تجربی با طرح تحقیق آزمون مقدماتی و نهایی انجام می‌گیرد. در توجیه دلایل انتخاب روش تحقیق نیمه تجربی می‌توان به مواردی نظیر تناسب میان این روش تحقیق با موضوع، هدف، فرضیه‌های پژوهش و امکانات اجرایی و ملاحظات اخلاقی و انسانی اشاره کرد (نادری، سیف نراقی، ۱۳۹۰، ص: ۳۳). محقق در پژوهش حاضر، به بررسی کنترل شده رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته با داشتن گروه‌های تجربی و گواه می‌پردازد. متغیر مستقل در این تحقیق اجرای برنامه درسی تربیت

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

هنری و متغیر وابسته نتایج حاصل از تربیت هنری در پنج مؤلفه آن می‌باشد. از آنجا که آزمودنی‌ها در این تحقیق افراد انسانی می‌باشند و محقق به دلیل چنین ویژگی نمی‌تواند آن‌ها را در معرض هر نوع متغیر آزمایشی قرار دهد و به کنترل دقیق آزمودنی‌ها بپردازد، روش تحقیق نیمه تجربی برای انجام پژوهش حاضر انتخاب گردید.

نمونه تحقیق

این تحقیق از نوع شبه آزمایشی بوده و بر روی ۶۰ نفر از دانش‌آموزان پایه ششم منطقه ۲ آموزش و پرورش شهر تهران انجام می‌گردد که از این تعداد دانش‌آموز ۳۰ نفر بصورت تصادفی در گروه تجربی و ۳۰ نفر دیگر در گروه گواه قرار می‌گیرند.

ابزار و روش گردآوری داده‌ها

در این تحقیق برای سنجش اثرات عناصر برنامه درسی تربیت هنری (پرورش حواس، ایجاد حس زیبایی‌شناسی، قدرت تخیل و خلاقیت، ایجاد مهارت‌های زبانی، خلق آثار هنری) در پیشرفت علمی دانش‌آموزان پرسشنامه‌ای در قالب چک لیست برای سنجش در نظر گرفته شد که بر اساس فعالیت‌های عملی دانش‌آموزان نمره‌ای در پایان هر جلسه آموزش توسط معلم به دانش‌آموزان در قالب مصادیق خیلی خوب، خوب، قابل قبول، نیازمند تلاش بیشتر داده شد و تمامی علامت‌ها در چک لیست‌ها توسط معلم در طول روند تدریس در هر جلسه ثبت گردید. با توجه به این‌که چک لیست سنجش مؤلفه‌های تربیت هنری؛ دانش‌آموزان را در نظر می‌گیرد، با استفاده از چک لیستی که در کتاب روش تدریس معلم در درس هنر پایه‌های ابتدایی وجود دارد و نیز با توجه به عناصر برنامه درسی و طرح درس این چک لیست تهیه شد. همچنین با مشورت و نظرسنجی از چندین نفر از اساتید دانشکده هنر دانشگاه تهران؛ اصلاحاتی در چک لیست‌ها داده شد و نهایتاً پس از تأیید آن‌ها مصادیق تربیت هنری، تهیه و تنظیم شد. لذا سؤالات چک لیست از روایی صوری مناسبی نیز برخوردار می‌باشد. برای بررسی پایایی و همسانی درونی آن پس از اجرای آزمایشی برای حجم نمونه‌ای معادل ۳۰ نفر، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج مذکور حاکی از این است که مقدار آلفای کرونباخ معادل ۰/۷۹۴ می‌باشد که نشانگر اعتبار نسبتاً بالای سؤالات چک لیست می‌باشد. جدول عناصر برنامه درسی تربیت هنری در قالب چهار عنصر (هدف، محتوا، روش‌های تدریس، ارزشیابی) و سپس سؤالات چک لیست ارزشیابی فعالیت‌های دانش‌آموزان آورده شده است.

نمونه‌ای از سؤالات چک لیست با در نظر گرفتن عناصر برنامه درسی و مؤلفه‌های تربیت هنری در زیر آمده است:

چک لیست ارزشیابی فعالیت‌های دانش‌آموزان بر مبنای مؤلفه‌های تربیت هنری

نام و نام خانوادگی: ..... کلاس: ..... دبستان: ..... منطقه: .....

موضوع	مصادیق	خیلی خوب	خوب	قابل قبول	نیازمند تلاش بیشتر
پرزورگی	به چگونگی انجام آزمایش‌ها توسط معلم نگاه می‌کند.				
	با دقت به توضیحات معلم در کلاس گوش فرا می‌دهد.				
	از وسایل موجود در آزمایشگاه مدرسه، به‌خوبی استفاده می‌کند.				
	خود، به لمس اشیاء و عمل و نیز دست‌ورزی می‌پردازد.				
مس‌زیبایی شناسی	از نگاه کردن به آثار هنری و کارهای دستی لذت می‌برد.				
	در مورد فعالیت‌ها به تفکر می‌پردازد.				
	از دست‌کاری در محیط احساس لذت می‌کند.				
	در انجام فعالیت‌ها شاد و بانشاط است.				
	پاسخ مناسب نسبت به ادراکات و دریافت‌های متمایز می‌دهد.				
	از خواندن کتاب‌ها و داستان‌های مرتبط با درس استقبال کرده و لذت می‌برد.				
	به زیبایی خود و کارها در محیط اطرافش اهمیت می‌دهد.				
قدرت تخیل و خلاقیت	قادر است مفاهیم درس را در ذهن خود تصور کند.				
	در فعالیت‌های خود خلاقیت و نواندیشی را بکار می‌برد.				
	کار خود و دیگران را نقد می‌کند.				
	توانایی کاوش در مفاهیم تازه درس را دارد.				
	انعطاف‌پذیری لازم را در فعالیت‌های خود دارد.				
	اشتباهات و شکست‌های خود را قبول می‌کند.				
	در افکار خود تفکر واگرا بکار می‌بندد.				

				هر یک از مراحل درس را با کلمات خویش بیان می‌کند.	ایجاد مهارت‌های زبانی
				به‌خوبی افکار و احساسات خود را بیان می‌کند.	
				از مثال‌های خود برای توضیح درس استفاده می‌کند.	
				کار خود را برای دیگران فعالانه توضیح می‌دهد.	
				با معلم و دیگر دانش‌آموزان همکاری و تعامل لازم را دارد.	
				عواطف خود را به‌صورت کلامی نشان می‌دهد.	
				در بررسی و توصیف کار سایرین مشارکت می‌کند.	
				به کمک تخیل و سلیقه خود به خلق آثار هنری می‌پردازد.	خلق آثار هنری
				به فعالیت عملی و مسئولانه در درس علاقه دارد.	
				کاردستی او از نظر ظاهری قابل قبول است.	
				کاردستی او پیام مورد نظر درس را می‌رساند.	
				مواد مصرفی او هماهنگی و تناسب دارد.	
				در فعالیت‌های عملی او تنوع وجود دارد.	

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر با استفاده از نرم افزار SPSS در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی به تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده پرداخته شده است. با استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس به آزمون فرضیه‌ها پرداخته شده و در تحلیل کوواریانس اثر پیش‌آزمون و اثر تأثیر متغیر مستقل همزمان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بررسی فرضیه اول: برنامه درسی علوم تجربی پایه ششم (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری بر "پرورش حواس" دانش‌آموزان تأثیر دارد.

جدول ۱-۱ نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی فرضیه اول

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	سطح معناداری
اثرات پیش‌آزمون	۶۲۶.۲۳۹	۱	۶۲۶.۲۳۹	۷۶۱.۱۰۹	۰۰۰.
مقایسه گروه‌ها	۶۱۵.۲۰۱	۱	۶۱۵.۲۰۱	۳۵۰.۹۲	۰۰۰.
خطا	۴۴۰.۱۲۴	۵۷	۱۸۳.۲		
مجموع	۰۰۰.۱۰۱۷۴	۶۰			

جدول فوق نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معناداری اثرات پیش‌آزمون کمتر از ۰/۰۱ است، با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت اثرات پیش‌آزمون معنادار بوده است. همچنین با توجه به اینکه سطح معناداری مقایسه گروه‌های کنترل و گواه با کنترل آماری پیش‌آزمون، کمتر از ۰/۰۱ است می‌توان گفت آموزش‌های ارائه شده، پرورش حواس را به طور معناداری افزایش داده است.

بررسی فرضیه دوم: برنامه درسی علوم تجربی پایه ششم (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری بر "حس زیبایی شناسی" دانش‌آموزان تأثیر دارد.

جدول ۲-۱ نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی فرضیه دوم

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	سطح معناداری
اثرات پیش‌آزمون	۶۲۲.۱۰۹۵	۱	۶۲۲.۱۰۹۵	۰۲۷.۳۱۲	۰۰۰.
مقایسه گروه‌ها	۲۸۹.۴۵۵	۱	۲۸۹.۴۵۵	۶۶۴.۱۲۹	۰۰۰.
خطا	۱۴۴.۲۰۰	۵۷	۵۱۱.۳		
مجموع	۰۰۰.۳۲۳۳۷	۶۰			

جدول فوق نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معناداری اثرات پیش‌آزمون کمتر از ۰/۰۱ است، با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت اثرات پیش‌آزمون معنادار بوده است. همچنین با

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

توجه به اینکه سطح معناداری مقایسه گروه‌های کنترل و گواه با کنترل آماری پیش‌آزمون، کمتر از ۰/۰۱ است می‌توان گفت آموزش‌های ارائه شده، حس زیبایی شناسی را به طور معناداری افزایش داده است.

بررسی فرضیه سوم: برنامه درسی علوم تجربی پایه ششم (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری بر " قدرت تخیل و خلاقیت " دانش‌آموزان تأثیر دارد.

جدول ۳-۱ نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی فرضیه سوم

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	سطح معناداری
اثرات پیش‌آزمون	۶۸۹.۱۸۵	۱	۶۸۹.۱۸۵	۱۸۱.۱۰	۰۰۲.
مقایسه گروه‌ها	۱۸۴.۳	۱	۱۸۴.۳	۱۷۵.	۶۷۸.
خطا	۶۴۴.۱۰۳۹	۵۷	۲۳۹.۱۸		
مجموع	۰۰۰.۲۴۷۸۰	۶۰			

جدول فوق نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معناداری اثرات پیش‌آزمون کمتر از ۰/۰۱ است، با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت در همه موارد اثرات پیش‌آزمون معنادار بوده است. همچنین با توجه به اینکه سطح معناداری مقایسه گروه‌های کنترل و گواه با کنترل آماری پیش‌آزمون، بیشتر از ۰/۰۵ است می‌توان گفت آموزش‌های ارائه شده، قدرت تخیل و خلاقیت را بالا نبرده است.

بررسی فرضیه چهارم: برنامه درسی علوم تجربی پایه ششم (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری بر " ایجاد مهارت‌های زبانی " دانش‌آموزان تأثیر دارد.

جدول ۴-۱ نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی فرضیه چهارم

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	سطح معناداری
اثرات پیش‌آزمون	۱۶۷.۵۵۱	۱	۱۶۷.۵۵۱	۰۷۱.۱۴۱	۰۰۰.
مقایسه گروه‌ها	۸۰۱.۴	۱	۸۰۱.۴	۲۲۹.۱	۲۷۲.
خطا	۷۰۰.۲۲۲	۵۷	۹۰۷.۳		
مجموع	۰۰۰.۲۴۸۵۴	۶۰			

جدول فوق نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معناداری اثرات پیش‌آزمون کمتر از ۰/۰۱ است، با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت در همه موارد اثرات پیش‌آزمون معنادار بوده است. همچنین با توجه به اینکه سطح معناداری مقایسه گروه‌های کنترل و گواه با کنترل آماری پیش‌آزمون، بیشتر از ۰/۰۵ است می‌توان گفت آموزش‌های ارائه شده، رشد مهارت‌های زبانی را به طور معناداری افزایش نداده است.

بررسی فرضیه پنجم: برنامه درسی علوم تجربی پایه ششم (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری بر "خلق آثار هنری" دانش‌آموزان تأثیر دارد.

جدول ۵-۱ نتایج تحلیل کوواریانس برای بررسی فرضیه پنجم

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار f	سطح معناداری
اثرات پیش‌آزمون	۱۶۰.۷۷۰	۱	۱۶۰.۷۷۰	۱۷۳.۱۹۹	۰۰۰.
مقایسه گروه‌ها	۱۴۳.۵۵۷	۱	۱۴۳.۵۵۷	۰۸۴.۱۴۴	۰۰۰.
خطا	۴۰۶.۲۲۰	۵۷	۸۶۷.۳		
مجموع	۰۰۰.۳۴۶۴۷	۶۰			

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

جدول فوق نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معناداری اثرات پیش‌آزمون کمتر از ۰/۰۱ است، با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان گفت در همه موارد اثرات پیش‌آزمون معنادار بوده است. همچنین با توجه به اینکه سطح معناداری مقایسه گروه‌های کنترل و گواه با کنترل آماری پیش‌آزمون، کمتر از ۰/۰۱ است می‌توان گفت آموزش‌های ارائه شده، موجب تقویت خلق آثار هنری شده و آن را به طور معناداری افزایش داده است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اول پژوهش که بررسی عملکرد برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم در "پرورش حواس" دانش‌آموزان بود، با توجه به معنی دار بودن نتایج بدست آمده، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که هدف در عناصر برنامه درسی پرورش حواس؛ باید چگونگی بهتر دیدن و شنیدن و ارتباط برقرار کردن باشد. محتوا در پرورش حواس باید طوری باشد که بیش از پیش، حواس دانش‌آموز را در محتوا درگیر امر یادگیری سازد. روش تدریس در پرورش حواس به صورت کاربرد هر یک از حواس پنج‌گانه باشد و سعی شود مفاهیم درس جدید با استفاده از درگیر کردن حواس دانش‌آموز آن‌هم به تفکیک، تدریس شود. ارزشیابی در پرورش حواس نیز به‌طور مستمر و با توجه به موضوع درس جدید انجام گیرد.

در هدف دوم پژوهش که بررسی عملکرد برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم در "ایجاد حس زیبایی شناسی" دانش‌آموزان و برنامه درسی موجود بود؛ با توجه به معنی دار بودن نتایج بدست آمده، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که هدف در زیباشناسی باید پیوند زدن اندیشه و احساس باشد و تغییرات نگرشی را نسبت به درک و آفرینش زیباشناسی در دانش‌آموزان پدید آورد. محتوا در پرورش حواس توأم نمودن اندیشه دانش‌آموز در یادگیری بوده و انعطاف‌پذیر باشد. روش تدریس در مؤلفه تربیت هنری زیباشناسی، معرفی کتاب‌های متنوع و خواندن داستان‌های مرتبط با درس جدید باشد. ارزشیابی در زیباشناسی بر پایه فعالیت‌های عملی و بیان احساسات و تهیه گزارش علمی و نظارت مستمر معلم در این خصوص را در بر می‌گیرد.

در هدف سوم پژوهش که بررسی عملکرد برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم در "قدرت تخیل و خلاقیت" دانش‌آموزان و برنامه درسی موجود بود، با توجه به معنی‌دار نبودن نتایج به دست آمده می‌توان این‌گونه استنباط کرد که هدف، محتوا، روش‌های تدریس و ارزشیابی در پرورش قدرت تخیل و خلاقیت می‌تواند متفاوت از آن چیزی باشد که تربیت هنری و سؤالات چک لیست آن‌ها را در نظر می‌گیرد، چرا که آموزش معلم با توجه به نتایج بدست آمده در این مؤلفه معنی‌دار نبوده است.

در هدف چهارم پژوهش که بررسی عملکرد برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم در "ایجاد مهارت‌های زبانی" دانش‌آموزان و برنامه درسی موجود بود، با توجه به معنی‌دار نبودن نتایج به دست آمده، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که هدف، محتوا، روش تدریس و ارزشیابی در ایجاد مهارت‌های زبانی می‌تواند متفاوت از آن چیزی باشد که تربیت هنری و سؤالات چک لیست آن‌ها را در نظر می‌گیرد، چرا که آموزش معلم با توجه به نتایج بدست آمده در این مؤلفه معنی‌دار نبوده است.

در هدف پنجم پژوهش که بررسی عملکرد برنامه درسی (اهداف، محتوا، روش تدریس، ارزشیابی) مبتنی بر تربیت هنری در درس علوم تجربی پایه ششم در "خلق آثار هنری" دانش‌آموزان و برنامه درسی موجود بود؛ با توجه به معنی‌دار بودن نتایج بدست آمده، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که هدف در خلق آثار هنری باید در نهایت به دانش‌آموز کمک کند با بهره‌گیری از احساس و تفکر خود به خلق هنرهای دستی مطابق ذوق و سلیقه‌اش بپردازد. محتوا در خلق آثار هنری، تشویق دانش‌آموز در پدید آوردن آثار هنری و ارائه الگو در این راستا باشد. روش‌های تدریس در خلق آثار هنری، در قالب پروژه یا واحد عملی و ارائه امکانات و لوازم مورد نیاز ضمن حمایت معلم و والدین، ایجاد فضایی مطلوب برای ایجاد انگیزه را در پیش داشته باشد. ارزشیابی در خلق آثار هنری باید به صورت مرحله به مرحله توسط خود دانش‌آموز و تفکر او و نظارت و همیاری معلم انجام گیرد.

در کل می‌توان نتیجه گرفت که عملکرد برنامه درسی تربیت هنری در بروز و افزایش مؤلفه‌های اول؛ "پرورش حواس" و مؤلفه دوم؛ "زیباشناسی" و مؤلفه پنجم؛ "خلق آثار

بررسی عملکرد برنامه درسی مبتنی بر تربیت هنری در ...

هنری" تأثیری مستقیم و مفیدی داشته است، ولی بنابر نتایج حاصله برنامه درسی تربیت هنری در مؤلفه سوم "افزایش قدرت تخیل و خلاقیت" و مؤلفه چهارم؛ "ایجاد مهارت‌های زبانی" تأثیری بر ارتقاء عملکردهای یاد شده در دانش‌آموزان نداشته است.

منابع

- امینی، محمد. (۱۳۸۴). تربیت هنری در قلمرو آموزش و پرورش. تهران، انتشارات آبیژ
- امینی، محمد. (۱۳۸۳). طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی هنر دوره ابتدایی ایران. پایان‌نامه دکتری
برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه تربیت مدرس
- امیر تیموری، محمدحسن. (۱۳۸۲). نظریه هوش‌های چندگانه و برنامه درسی، مجله تعلیم و تربیت،
شماره ۷۶
- پارسا، محمد. (۱۳۹۰). روان‌شناسی رشد کودک و نوجوان، انتشارات بعثت، چاپ دهم
- تقی پور ظهیر، علی، ۱۳۸۷، برنامه‌ریزی درسی برای مدارس ابتدایی در هزاره سوم، تهران، آگاه
- سورتیچی، اوکرکانی. رستگارپور، حسن. (۱۳۹۱). رابطه آموزش هنر با رویکرد تربیت هنری و خلاقیت
دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان‌های ایران در سال تحصیلی ۸۸-۸۷
- سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۹۱
- شرفی، حسن. (۱۳۸۹). طراحی و تدوین برنامه درسی هنر دوره ابتدایی بر اساس رویکرد تولید هنری
و تلفیق، طرح پژوهشی، پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش
- لوی، الف (۱۳۶۸). برنامه‌ریزی درسی مدارس. ترجمه؛ فریده مشایخ تهران. انتشارات مدرسه
- دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری، (۱۳۹۱)، راهنمای درس هنر برای معلمان،
تهران، ناشر، اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی
- نادری، عزت‌الله؛ سیف نراقی، مریم. (۱۳۹۳). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم
انسانی، تهران، نشر ارسباران
- نادری، عزت‌الله؛ سیف نراقی، مریم. (۱۳۹۰). راهنمای عملی فراهم‌سازی طرح تحقیق (تجدید نظر
اول)، تهران، نشر روان
- کیومرثی، غلامعلی، (۱۳۸۹). آشنایی با نقش هنر در پیشبرد فعالیت‌های پرورش مدارس، تهران،
انتشارات مدرسه
- راهنمای معلم درس هنر پایه‌های چهارم و پنجم و ششم (۱۳۹۱). وزارت آموزش و پرورش کل
- رمضان زاده دارابی، عیسی (۱۳۸۶). بررسی چگونگی تحول بنیادین در آموزش و پرورش
- فرحنگ، ماندانا، (۱۳۹۰). تأثیر آموزش با رویکرد تربیت هنری بر فعالیت‌های هنری و مهارت‌های
فرایندی دانش‌آموزان پایه چهارم ابتدایی، مقاله علمی-پژوهشی، پایگاه مجلات تخصصی نور
- قاسم‌زاده، حسن؛ (۱۳۸۲). شکوفایی خلاقیت کودکان؛ تهران؛ چاپ نوبهار

- ئی پال تورنس، ترجمه: قاسم‌زاده، حسن (۱۳۸۵). استعدادها و مهارت‌های خلاقیت و راه‌های آزمون و پرورش آن، تهران: نشر دنیای نو
- صافی، احمد (۱۳۸۰). آموزش و پرورش سه‌گانه، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، انتشارات سمت
- صادق زاده، علیرضا؛ حسنی، محمد؛ کشاورز، سوسن و احمدی، آمنه. (۱۳۸۸) رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران، بسته سند ملی نظام تربیت رسمی و عمومی؛ گزارش تلفیق نتایج مطالعات نظری. تهران: وزارت آموزش و پرورش
- نواب صفوی، مینا، (۱۳۸۷). راهنمای درس هنر. تهران: اداره کل چاپ و توزیع کتب درسی
- حسن‌زاده، رمضان. مداح، محمدتقی (۱۳۹۲). روش‌های آماری در علوم رفتاری، تهران، نوبت چاپ: ۱۵، انتشارات ویرایش
- ملکی، حسن. (۱۳۹۲) برنامه‌ریزی درسی راهنمای عمل، تهران، انتشارات مدرسه
- میرزاییگی، حسن علی (۱۳۷۷). هوش و خلاقیت، تهران، نشر آوا
- مهرمحمدی، محمود. (۱۳۹۱). چپستی، چرایی، چگونگی آموزش عمومی هنر. تهران: انتشارات مدرسه
- یونسکو، اعلامیه جهانی (۲۰۰۶). کنفرانس جهانی یونسکو درباره هنر، ترجمه؛ محمود مهرمحمدی، لیزبون پرتقال
- Alter, Frances; Hays, Terrence. Ohara Rebecca (2009); The Challenges of implementing Primary Art Education: What our teacher say, Australasian journal of early childhood, Volume 34, No: 4
- Broudy, H. (1977). How basics is Aesthetic Education. Education Leadership.
- Fowler, Charles (1989). The art are essential to education. Educational leadership
- Getty institute for Education in Art. (2000) a guide to Discipline based art education. Retrieved from <http://Getty. Edu /art seventh>
- Shappelle, Laura. scott (2006). Art criticism through storytelling. Unpublished Master's thesis, University of Maryland
- Yang, Heayoung (2005). Toward a meaningful art curriculum in early childhood education. Unpublished Doctoral dissertation, Indian university
- Tapajos, R (2003). Applying discipline-based art education (DBAE) to medical humanities. Arts and Humanities. Blackwell publishing Ltd. sao Paulo, Brazil. 37:563-570.
- Eisner, E. (1994). Educational imagination. New York: Macmillan College Publishing Company.
- Eisner, Elliot W (2002) The Art and the creation of mind. Yale university press, New Haven and London.
- National Gallery of Art classroom. (2010) Integration of Art and Mathematics, Retrived. Nov 20, 2010 from <http://www.nga.gov/education/classroom/lessons-thieboud-elem.sthm>.
- Iwai, Kaori (2003); The Contribution of Arts Education to Children's Lives, Paper presented at Preparedness for Teaching Art, International Journal of Education & the Arts, Volume 8 Number 5.
- Robinson, Ken (2000); Arts Education's Place in a Knowledge -Based Global Economy; Learning and The Art Crossing Boundaries, Los Angeles